

**Анджей ШМИТ, професор
Вармінсько-Мазурського Університету (Польща)**

ВОЛИНСЬКА ГІМНАЗІЯ:

Започаткування шкільництва у Кременці належить королеві Боні, яка після одержання Кременецького староства засновувала школи при костьолах. Справжнім переломом у розвитку шкільництва на Волині слід вважати появу єзуїтів, для яких князі Вишневецькі на початку XVIII ст. виступили фундаторами монастиря, костюлу і колегіуму у Кременці. Останній розпочав свою діяльність у 1712 р., коли величаві приміщення ще не були збудовані. У Кременці колегіум починався як місіонерська станція Острозького колегіуму (1702 – 1704), а пізніше Львівського (1704 – 1712). У 1712 – 1750 роках у Кременці існувала тільки резиденція єзуїтського колегіуму. Фактично самостійно колегіум почав існувати тільки з 1750 р. Єзуїти використовували так звану мішану систему навчання. Як писав священник Станіслав Беднарський, «універсальне навчання поділялося на три частини: чотирьохрічний курс теології, трьохрічний курс філософії і п'яти-шестирічний курс середньої школи. Навчання було доступним для світських осіб (без теології), які не обирали духовного сану». При єзуїтських школах існували конвікти і так звані «музичні бурси», призначені для хлопців з бідних сімей, які за спів у костельному хорі мали можливість безкоштовно навчатись і харчуватися. Така форма навчання була можливою завдяки матеріальній підтримці місцевих землевласників.

Формально ліквідація Кременецького єзуїтського колегіуму сталася у 1772 р. у зв'язку з ліквідацією ордену. Але фактично він продовжував існувати, оскільки Комісія народної освіти (КНО) у Кременці на його базі створила світську факультетську школу, де навчання тривало сім років. Підпорядковувалася вона головним школам. Після ліквідації ордену КНО перейняла від єзуїтів усі школи, бібліотеки, більшість приміщень і фінансові засоби. Треба зазначити, що свою реформаторську діяльність Комісія розпочала з організації середніх шкіл, що стало її головним завданням.

Використовуючи маєток, будинки і навчальну базу ліквідованого ордену, згідно з волею фундаторів у Кременці на місці колегіуму КНО організувала середню повітову школу, яка з часом отримала статус академічної факультетської школи. Адміністративно вона належала до Корони і підлягала безпосередньо Головній коронній школі у Кракові. У факультетській школі працювали як світські викладачі, так і духовні. Наприклад, у 1783 р., крім директора, у Кременці працювало 7 вчителів і навчалось 119 учнів. Після утворення Віленського наукового округу вчительський корпус нараховував 11 осіб. Згідно з адміністративним поділом сітки шкіл, передбаченим в «Статуті Національної освіти...» з 1783 р., школі у Кременці підлягали безпосередньо школи нижчого рівня, у тому числі парафіяльні і приватні. У цей же час КНО підлягали всі існуючі школи, і виступала вона фактично у ролі Міністерства освіти.

Треба підкреслити, що всі освітні заклади, які підпорядковувалися КНО, були світськими школами з польською мовою навчання, разом з тим, згідно з ідеями Просвітництва ознайомлювали учнів з основами знань, в яких одночасно було включено елементи гуманізму і патріотизму, як і так званих «визволених наук». У програмних завданнях обмежено філософсько-риторичний профіль школи на користь «конкретних і утилітарних» знань. Розширено програму з природничих наук, математики і фізики. Важливе місце у програмі навчання Комісія визначила фізичному вихованню. Окремою справою стала модифікація методів навчання. Методи запам'ятовування замінялися на аналіз та індукцію, на які звертала увагу тогочасна педагогіка.

Кременецька академічна факультетська школа була попередницею пізнішої гімназії (організаційно, програмно, методично). Її структура, програма і функціонування опиралися на принципи, закладені КНО, які пізніше зусиллями Чарторийського вдалося перенести на російський ґрунт, в тому числі, і до Волинської гімназії. Подібне було навіть і в ієрархії підлеглих, коли директор закладу надсилав звіти і рапорти спочатку до Комісії (до 1794 р.) і Головної школи, а від 1803 р. — до інспектора і Віленського університету, як головної школи в окрузі.

Після поділів Польщі Кременецька школа, як і інші освітні заклади, що опинилися на загарбаних Російською імперією землях, знаходилися ніби у летаргічному сні, непевні свого майбутнього. Останній поділ (1795 р.) перекреслив справу КНО і підлеглих їй шкіл, а на інших польських землях, включених до складу Австрії та Пруссії, було розпочато акцію асиміляції польського населення. На щастя, в російській неволі русифікація шкільництва відбувалася відносно повільно, а рівень освіти тоді в Росії був низьким. У першу чергу, тут знаходилося дуже мало шкіл.

Перед організацією Віленського наукового округу в 1803 р. у Волинській губернії було тільки 11 повітових шкіл. Серед них на позитивну оцінку, згідно з рапортом Чацького, заслуговувала і Кременецька школа, якій ставилося у заслугу створення солідної кадрової основи і хорошої матеріальної бази. Педагогічний склад Кременецької повітової школи, на чолі якої стояв випускник Краківської академії Ян Непомуцен Тильковський, майже не змінювався від 1793 р.

18 травня 1803 р. цар Олександр I підписав «Стату-

ти Віленського університету і шкіл його відділу», які передбачали створення на Волині губернської школи — гімназії. За планом це мав бути керівний заклад для всіх інших шкіл у південних губерніях Віленського наукового округу, які підлягали інспектору Т. Чацькому. Варто підкреслити, що в цьому документі не було зазначено про локалізацію губернської школи. Після значних зусиль і праці Чацький таку школу-гімназію організував і відкрив у Кременці. Вона розміщувалася у згаданих будинках єзуїтського колегіуму, якими користувалася в часи КНО також академічна факультетська школа.

Волинська гімназія, що стала результатом цілеспрямованої діяльності інспектора Чацького, завдячує своїй появі і розвитку значній допомозі колишнього коронного підканцлера і реформатора Головної коронної школи Гуго Коллонтая. Маючи великий досвід у справах шкільництва, він був незамінним у питаннях програмних і організаційних. Коллонтай, зокрема, зайнявся складанням педагогічної системи школи, її структури і навчальних програм, кошторису, програми наукової діяльності, пошуків кваліфікованих вчителів. Він був автором «Статуту Волинської гімназії» і, що головне, саме Коллонтай запропонував Чацькому вибір Кременця на розміщення школи.

Роль Коллонтая в утворенні Кременецької школи до сьогодні оцінюється неоднозначно. Поміж дослідниками відбуваються суперечки щодо його місця у реформуванні шкільництва у південній частині Віленського наукового округу. На нашу думку, його треба називати щонайменше рівноправним організатором Кременецької гімназії. У працях над організацією школи Чацький мав загальну концепцію утворення навчального закладу, який перевищував рівень звичайної гімназії, а Коллонтай наповнив його думки конкретним змістом. Це відносилось як до профілю і програми

освітнього закладу, так і до локалізації.

Розпочинаючи діяльність інспектора й організатора шкільництва, Тадеуш Чацький брався за роботу, зовсім для нього нову і до того часу невідому. Він не мав для цього ні відповідної освіти, ні досвіду, тому не дивно, що змістовно не був підготовлений до реалізації амбітного плану і без допомоги Коллонтая, напевно, не вдалось би втілити його в життя. Крім цього, багато пропозицій інспектора були надто романтичними і нереальними. Коллонтай вносив корективи до планів Чацького, спричинився до наближення їх до практики.

Вперше Гуго Коллонтай зустрівся з Чацьким у Варшаві ще у часи Великого Сейму, коли брав участь у створенні Конституції 3 Травня. Під час повстання під керівництвом Тадеуша Костюшка Коллонтай належав до вузького кола політичного керівництва повстанського руху. Після поразки повстання змушений був утікати з Варшави від переслідувань росіянами. У 1794 р. австрійські власті заарештували його біля Перемишля й ув'язнили у в'язниці фортеці-тюрмі Шпільберку, неподалік Брна. Після виходу на волю з австрійської тюрми, де провів дев'ять років(!), 17 січня 1803 р Гуго Коллонтай перетнув кордон Російської імперії у Немирові і за кілька днів дістався до Берега, що біля Кременця, де зупинився у домі свого давнього приятеля, кременецького підкоморія Михайла Дениска. Тут перебував до квітня 1803 р., після чого перебрався до Кременця. Потім гостював у Войцеха Піотровського. Згодом, від червня 1806 до січня 1807 р. був у російській тюрмі. Весь цей час активно листувався з Т. Чацьким. Останній, довідавшись про повернення Коллонтая у рідні місця, вже у липні 1803р. звертається з проханням про допомогу в організації шкільництва. Коллонтай належав до найвеличніших умів своєї епохи навіть у масштабі Європи. Для Чацького важливо було скористатися з досвіду публічної діяльності цієї людини. Особливо вагомою при цьому була багаторічна діяльність Коллонтая в Комісії народної освіти, в тому числі, в працях над реформою Головної коронної школи. Завдяки цьому він блискуче орієнтувався в освітніх справах. Треба додати, що Волинь для Коллонтая була рідною землею, оскільки народився він у Дедеркалах, недалеко від Кременця.

Сучасники досить критично оцінювали особу Чацького, вважаючи його «за людину добру, одного із найздібніших

у російській неволі, але скоріше з кваліфікацією ученого, ніж людини справи. Чацький дуже легко запалювався до різних планів, які потім кидав, був нетерпеливим, бракувало йому витримки, був впертим, хаотичним і легко впадав у крайнощі». Вацлав Токаж вважав, що обидва організатори становили собою повну протилежність. Коллонтай оцінював як педантичного, практичного і стійкого реаліста, який насамперед керувався досвідом. Натомість Чацький у його характеристиці був людиною за характером чисто польською: «шляхетний і сміливий у своїх поривах, але, на жаль, трудний на практиці, неодноразово гордий не величчю чину, а малістю кабінетного працівника».

Незважаючи на різницю у характерах і поглядах на шкільництво, Коллонтай пішов на співпрацю з Чацьким. Робив це анонімно і без користі, не підписуючись власним прізвиськом під своїми концепціями та проектами і не представляючи їх публічно. Більше того, намагався, щоб їх авторство визнавали за Чацьким. На думку П. Жбіковського, існувало дві причини для збереження анонімності Коллонтая: «по-перше, усвідомлення того, що мимо виявленої царської милості, постійно залишався під дискретним, але уважним поліцейським наглядом і будь-які вияви публічної активності буде визнано за спроби повернення до політичного життя...]. По-друге, передбачення, яке скоро справдилось, що утворення нового типу губернських гімназій буде вимагати ігнорування та порушення деяких приписів і положень, вміщених в «Основах публічної освіти». Коллонтай також розумів, що, «незважаючи на все, його ситуація в Російській імперії не є безпечною, а Чацький має сильну позицію в очах влади, тому він не мусить і не може діяти на власний розсуд, а у зносінах з владою завжди має виступати Чацький».

Інспектор повністю поділяв таку позицію і погодився на умови Коллонтая, дотримуючись цього до кінця їх співпраці. Анонімність Коллонтая Чацький поважав навіть тоді, коли у суспільстві здогадувалися про його значущу участь у реалізації планів інспектора. Через це творець Кременецької школи взяв на себе не тільки її славу, але й усі недоліки. Обидва реформатори були свідомі того, що завдяки прихильності Олександра I (без різниці справжньої чи позірної), появилася сприятлива можливість для проведення реформи польського шкільництва. Коллонтай не тільки не відмовив інспекторові у допомозі, «але з великим запалом, незважаючи на хвороби, до неї приєднався».

Початок співпраці Чацького з Коллонтаєм датується 7 вересня 1803 р., коли вони зустрілися у Кременці. Тоді було встановлено основи їх співпраці і обидва реформатори висловили свої погляди на освітні справи. Під час зустрічі Чацький вперше запропонував свій проект створення й організації Волинської гімназії та дуже загальну навчальну програму для губернських гімназій. Найбільшою трудностю було переконати університетську владу і куратора Віленського наукового округу, щоб затвердили і прийняли

програму, через те що вона у значній мірі відрізнялася від програм гімназій, вміщених в «Основах публічної освіти» і виданих згідно з цим документом пізніших указах Олександра I. Концепція та профіль навчання закладу, запланованого Чацьким, відповідали у принципі університетському рівню (хоч не у всіх елементах), що добре розумів Коллонтай, який відразу запропонував, щоб створити «Університет у місцевому краї». Незважаючи на те, що це була нереальна ідея, надіялись, що Волинська гімназія може стати головною школою для всіх південних губерній, тимчасово замінюючи університет. На думку Коллонтая, у даній ситуації існувало три розв'язання: зібрати переконливі аргументи і добитися згоди центральної влади щодо проекту Чацького; добиватися таких змін у Законі від 18 травня 1803 р., які б дозволяли створювати школи, що не були передбачені законом і що відповідали концепції Чацького; здійснювати діяльність в обох напрямках одночасно. Остаточо обидва реформатори після оголошення своїх поглядів пішли на компроміс і прийняли посереднє розв'язання — створення зразкової середньої школи як зародку майбутнього університету.

Коллонтай під час першої зустрічі з Чацьким представив складені ним на попереднє прохання інспектора «Уваги дотрхох Імператорських указів щодо загальної освіти, видані: перший 8 вересня 1802 р., другий 24 січня 1803 р., третій 18 травня цього ж року», які стосувалися шкільництва у Росії, у тому числі Віленського університету і шкіл його відділу. Цей документ фактично повинен розчистити дорогу до утворення Волинської гімназії і був презентацією концепції Коллонтая. У наступному документі, який мав назву «Про губернські гімназії», Коллонтай звернувся до своїх попередніх роздумів, які запозичив із законів Комісії народної освіти, що їх зробив Стройновський з метою підготовки «Основ публічної освіти» для Російської імперії. Закони КНО, незважаючи на новаторський характер, містили немало поспішних положень та приписів, які, напевно, було би змінено, якби не поділи і ліквідація польської держави. На них треба було подивитися критично. Ці постанови відносилися до культурних умов, розумової традиції і території Речі Посполитої. Тому в іншій територіальній і політичній ситуації Російської імперії організація шкільництва природно повинна спиратися на інші принципи.